

Renata Matysiuk

ORCID: 0000-0003-0418-4225

Uniwersytet w Siedlcach

Wydział Nauk Społecznych

Jan Amos Komeński i jego wkład w rozwój edukacji włączającej

John Amos Comenius and his contribution
to the development of inclusive education

DOI: 10.34739/szk.2023.10.06

Streszczenie: Jan Amos Komeński wychodził z założenia, że wszystkie dzieci (także te z różnymi potrzebami, deficytami i niepełnosprawnościami) mogą i mają prawo uczyć się w szkołach ogólnodostępnych, najbliższych miejsca zamieszkania. Skupiał zainteresowanie na tym, jak efektywnie uczyć i jak zapewnić dzieciom poczucie przynależności do społeczności szkolnej. W artykule przybliżono w tym zakresie poglądy pedagoga na to zagadnienie i ich wpływ na kształtowanie się regulacji prawnych, zarówno międzynarodowych, jak i krajowych włączających do społeczności osoby z różnego rodzaju potrzebami, jak też na współczesne kształtowanie się idei edukacji włączającej.

Słowa kluczowe: Jan Amos Komeński, prawo do nauki, wartości, edukacja włączająca

Abstract: John Amos Comenius assumed that all children (including those with various needs, deficits and disabilities) can and have the right to study in public schools, closest to their place of residence. He focused his interest on how to teach them effectively and how to provide them with a sense of belonging to the school community. The article presents the pedagogue's views on this issue and the influence they had on the formation of legal regulations, both international and national, including people with various needs in the community, as well as on the contemporary formation of the idea of inclusive education.

Keywords: John Amos Comenius, right to education, value, inclusive education

W ostatnich dziesięcioleciach nastąpiła istotna zmiana w sposobie postrzegania osób z różnego rodzaju potrzebami i deficytami. Niepełnosprawności nie rozumie się już tylko jako rezultatu uszkodzenia ciała czy choroby, ale podchodzi się do niej jako wyniku szeregu barier społecznych, ekonomicznych, fizycznych, jakie napotyka się w środowisku. W wielu dokumentach prawnych i literaturze przedmiotu używa się pojęcia „godność”, niemniej z różnych przyczyn nie dookreśla się jednak jego istoty, jego treści, nie podaje się jego definicji (Piechowiak, 1999: 79), gdyż według Jacquesa

Maritaina mogłoby to narazić nas na wprowadzenie władczego dogmatyzmu lub też ugrzęźnięcia w różnicach zdań do niepokonania (Maritain, 1993: 83). Nikt jednak nie ma zastrzeżeń, że godność przedstawia jedno z konstytutywnych pojęć współczesnej koncepcji praw człowieka (Piechowiak, 1999: 79).

Godność stanowi podstawę wszystkich integralnie ujmowanych praw i wolności człowieka, a jej brak eliminuje jakiegokolwiek prawa i wolności osoby. Prawa człowieka to prawa naturalne, przyrodzone, niezbywalne, powszechne i nienaruszalne, jednak aby można było z nich skorzystać muszą one znaleźć swoje zastosowanie nie tylko w teoriach pedagogicznych, ale także w prawie pozytywnym, międzynarodowych i krajowych systemach ochrony praw i wolności człowieka (Matysiuk, 2017: 128).

Dlatego też o prawach osób z niepełnosprawnościami najczęściej mówi się w odniesieniu do praw człowieka, co w świetle istniejącego prawa międzynarodowego ochrony praw i wolności człowieka oznacza, że osoby z niepełnosprawnościami posiadają te same prawa, co wszyscy inni obywatele.

Jak słusznie zauważa Piotr Przybysz,

Osoby niepełnosprawne są beneficjentami wszystkich praw, które przysługują osobom pełnosprawnym. Nie ma zatem potrzeby deklarowania w szczególności sposób, że osobom niepełnosprawnym przysługują takie prawa człowieka, jak np. prawo do życia czy do pracy. Potwierdzenie w szczególności akcie prawnym przysługiwania osobom niepełnosprawnym niektórych praw obywatelskich powszechnie obowiązujących może sugerować, że gdyby tego nie uczyniono, to osoby niepełnosprawne nie mogłyby z tych praw korzystać. (...) Rzeczywiste zagwarantowanie praw człowieka wymaga zatem stworzenia mechanizmów wyrównania szans osób niepełnosprawnych i stworzenia im warunków do korzystania w pełni z praw przysługujących wszystkim obywatelom. Mówiąc inaczej, osoby niepełnosprawne powinny korzystać z pewnych szczególnych praw, swoistych dla tej grupy społecznej – po to, aby mogły w takim samym stopniu korzystać z praw przysługujących wszystkim ludziom” (Przybysz, 2020).

W rzeczywistości jednak mimo wciąż rosnącego zainteresowania prawami człowieka i ich ochroną, powstaniem wielu dokumentów i mechanizmów chroniących podstawowe prawa przynależne każdemu człowiekowi napotykać oni zbyt wiele przeszkód, by mogli z tych praw korzystać w pełni. Nadal prawa wielu osób nie są realizowane bądź to ze względu na

brak znajomości podstawowych praw przynależnych każdemu człowiekowi, bądź też na ciągły brak dostępu tych osób do praw pomimo środków legislacyjnych, jak również dlatego, że brak ten niesie ze sobą katastrofalne skutki dla spójności i solidarności społecznej. Jak słusznie stwierdzają E. Wapiennik i R. Piotrowicz

osobom niepełnosprawnym powinny przysługiwać pewne szczególne prawa, aby w takim samym stopniu mogły korzystać z praw przysługujących wszystkim ludziom. Jednocześnie formy pomocy przewidziane w celu wyrównywania szans osób niepełnosprawnych nie mogą być traktowane jako dyskryminacja pełnosprawnych obywateli (Wapiennik, Piotrowicz, 2003, s. 2).

Zagwarantowanie zatem osobom z niepełnosprawnościami równych praw wymaga po pierwsze przeciwdziałania ich dyskryminacji, a po drugie stworzenia mechanizmów wyrównywania szans i warunków korzystania z przysługujących im praw.

W prawie międzynarodowym odnoszącym się do praw człowieka i ich ochrony zawarte są m.in. takie zasadnicze założenia ideowe, jak:

- uznanie przyrodzonej godności oraz równych i niezbywalnych praw wszystkich członków wspólnoty ludzkiej;
- przekonanie, że poszanowanie tej godności i praw jest podstawą wolności, sprawiedliwości i pokoju na świecie;
- zobowiązanie do przestrzegania owych praw w stosunku do wszystkich osób, bez względu na jakiegokolwiek różnicę;
- poparcie dla postępu społecznego i działań mających na celu polepszenie warunków życia ludzi w wolnym społeczeństwie demokratycznym;
- zobowiązanie do uwzględnienia praw i wolności człowieka w procesie nauczania i wychowania.

W nurt tych rozważań wpisują się poglądy Jana Amosa Komeńskiego. We wcześniejszym artykule pisałam o prawie do nauki, które przyznawał pedagog dzieciom, i wpływie, jaki wywarł na rozwój powszechnego dostępu do edukacji (Matysiuk, 2017). Aktualnie chciałabym skupić się na ponadczasowych poglądach Komeńskiego na temat prawa do edukacji dzieci z różnymi potrzebami, niepełnosprawnościami, dzieci o opóźnionym rozwoju. Pedagog domagał się, aby wszystkie dzieci miały dostęp do edukacji. W *Pangersii* pisał, że wszyscy ludzie na ziemi „mają jedną i tę samą naturę, to samo wyposażenie w zmysły i zdolność myślenia, w wolę i popędy,

w zdolności do działania (...), jednakowe są ich czyny i doznania” (Suchodolski, 1979, s. 93). Podkreślał, że nawet wtedy człowiek pozostaje człowiekiem, gdy „ma ciało okaleczone, powolne, osłabione, chore i konające, lecz bez wszelkich cielesnych zalet i uciech żyje nadal” (Suchodolski, 1979, s. 78). Każdy człowiek, zdaniem Komeńskiego, posiada wrodzone zdolności, a także wolę do ich udoskonalania. W *Wielkiej dydaktyce* pisał, że „wszyscy ludzie, bez względu na różnicę uzdolnień, posiadają tę samą ludzką naturę wyposażoną w te same narządy” (Komeński, 1956, s. 98). To ponadczasowe spojrzenie Komeńskiego na prawo do nauki, podkreślenie stworzenia warunków do jego urzeczywistnienia dla wszystkich było i jest nadal bardzo aktualne. Głęboka wiara w to, że człowiekowi potrzebny jest sam człowiek, który będzie czerpał szczęście z siebie samego i swoich wewnętrznych dóbr, których nikt nie może go pozbawić, gdyż „Człowiek mając siebie – ma wszystko” (Komeński 1996, s. 18).

Przypomnijmy, wiek XVII, w którym żył i tworzył Komeński, to wiek encyklopedyzmu w Europie. Wielu uczonych wówczas interesowało się możliwością wynalezienia metody, która ogarnęłaby rozległą już wówczas wiedzę ogólną. Taka miała być pansofia w ujęciu Jana Amosa Komeńskiego, będąca programem powszechnego wykształcenia i wychowania, ale też i reform życia zarówno kulturalnego, społecznego i państwowego w wielu krajach, wiodących do naprawy życia ludzi. Świat widziany przez Komeńskiego to świat tolerancji, szacunku dla poglądów innych osób, zgodnego współistnienia różnych przekonań. Pansofia Komeńskiego miała stanowić drogę do odnowienia społeczeństw i poprawy spraw ludzkich, wyeliminowania przemocy, ignorancji i fanatyzmu (Bieńkowski, 2000, s. 88-89).

Pedagog rozwój człowieka widział w wychowaniu kreowanym przez

obiektywne wymagania wiedzy i społeczeństwa, przez rozwijanie jego umysłu i jego umiejętności działania dla dobra ogółu. Komeński usiłował (...) walczyć z istniejącym porządkiem społecznym, dlatego aby każde dziecko miało możliwość pełnego rozwoju i możliwość stania się człowiekiem (Suchodolski, 1956, s. XCVIII).

Według Pedagoga różnice pochodzenia, wieku, płci, a także uzdolnień należą do drugorzędnych cech człowieczeństwa. Wychodził z założenia, że skoro w szkołach uczą się bogaci i biedni, chłopcy i dziewczęta, to powinni w niej uczyć się także i ci zdolniejsi, ale też i ci słabsi. Fakt nienadążania dziecka mniej zdolnego za innymi w nauce nie uprawnia do usunięcia go ze

szkoły i pozbawienia możliwości prawa do nauki (Lipkowski, 1981; Matysiuk, 2017). Powyższe stanowisko Komeńskiego świadczy o ponadczasowości jego poglądów, wybiegających na wiele wieków w przyszłość.

W *Wielkiej dydaktyce* pisał, że „wszystkim, którzy urodzili się ludźmi potrzebne jest wykształcenie (również osobom z niepełnosprawnościami), któż by bowiem wątpił, że głupim ludziom potrzebna jest nauka dla usunięcia wrodzonej tępoty” (Grochowski, 1990, s. 27). Z prac Komeńskiego wpływa silna wiara w moc edukacji, ulepszania społeczeństwa poprzez umożliwienie dostępu do nauki wszystkim ludziom.

Także w *Pampaedii* zwracał uwagę na potrzebę powszechnego kształcenia. Uzasadniał w niej potrzebę objęcia edukacją ludzi z niepełnosprawnościami z dwóch powodów. Po pierwsze, z uwagi na fakt, że może być ważnym czynnikiem wyrównywania braków rozwojowych, a po drugie, może spełniać funkcję kompensacyjną, polegającą na zastępowaniu uszkodzonego narządu przez inny. Tym samym Jan Amos Komeński jako pierwszy stworzył podwaliny dla późniejszej teorii kompensacji jako jednego z podstawowych elementów tworzących proces rehabilitacji osób z niepełnosprawnościami.

Jak słusznie zauważa B. Sitarska, Komeński zwracał się zawsze w swoich rozważaniach do przeszłości, aby na ich fundamencie rozumieć teraźniejszość i mieć możliwość przewidywania przyszłości (Sitarska, 2014, s. 154).

Współcześnie w powyższy pogląd uznanego dydaktyka wpisuje się idea **edukacji włączającej**, wychodzącej z założenia, że wszystkie dzieci (także te z niepełnosprawnościami) mogą i mają prawo uczyć się w szkołach ogólnodostępnych, najbliższych miejsca zamieszkania. Skupia ona zainteresowanie na tym, jak je efektywnie uczyć i jak zapewnić im poczucie przynależności do społeczności szkolnej. Nurt edukacji włączającej opiera się na społecznym modelu niepełnosprawności, w myśl którego to nie dziecko należy zmieniać i adaptować do systemu szkolnego, ale to szkoła i system nauczania musi się zmienić tak, by wyjść naprzeciw indywidualnym potrzebom **wszystkich** dzieci, zarówno sprawnych, jak i niepełnosprawnych. Włączanie nie oznacza więc upodobnienia wszystkich dzieci do jednego wzorca. Podstawowym jej warunkiem jest elastyczność, tj. akceptacja tego, że dzieci mogą uczyć się w różnym tempie, a nauczyciele powinni umieć wspierać ich naukę w sposób przystosowywany do ich wielorakich potrzeb, uzdolnień i tempa rozwoju (A. Firkowska-Mankiewicz, 2008).

Komeński uzasadnił uniwersalną rolę edukacji jako ważnego czynnika rozwoju osobistego i społecznego. W *Wielkiej dydaktyce* pisał, że „należy wykazać, że ukształcenie dla wszystkich jest potrzebne, co znajdziemy rozpatrując ludzi rozmaitych zdolności. Któż ośmieliłby się wątpić, że potrzebne jest wychowanie dzieciom ograniczonym dla pokonania ich naturalnego przytępienia. Lecz zdolni daleko więcej jeszcze potrzebują nauki, ponieważ bystry duch niezajęty pożytecznymi rzeczami zatrudni się rzeczami niepożytecznymi, dziwaczными i zgubnymi” (Komeński, 1956, s. 60).

Według Komeńskiego szkoły powinny szerzyć światło mądrości i udzielać go całemu społeczeństwu (Komeński, 1956, s. 61). Do szkół należy posyłać wszystkie dzieci. Wszyscy ludzie powinni stać się rozsądnymi istotami. Stąd też wszyscy muszą poznać cnoty, naukę i religię, aby jak najlepiej móc przeżyć swoje życie (Komeński, 1956, s. 62). Nie tylko mądrych, ale też słabszych należy dopuszczać do kształcenia, gdyż „(...) choć ludzie tępi i ograniczeni w nauce nie czynią żadnych postępów, to jednak uszlachetniają się ich obyczaje (...)”, podobnie jak „(...) przedziurawione naczynie, gdy często się je opłukuje, choćby wcale wody nie zatrzymywało, jednak obmywa się i oczyszcza (...)” (Komeński, 1956, s. 73). Komeński podkreślał, że każdy człowiek we właściwym sobie czasie osiągnie sukces. Osoby na początku słabe, ale zachęcane przez innych, staną się silniejszymi (Komeński, 1956, s. 73). Głęboko wierzył w możliwości rozwojowe każdego człowieka, w to, że postęp dokonuje się przez rozumny i cierpliwy wysiłek, przez wiedzę i kulturę.

Krzewienie edukacji włączającej wiąże się z ideą szkoły otwartej na zróżnicowane warunki rozwojowe i społeczne uczniów, szkoły skłonnej odchodzić od selekcji, marginalizacji i wykluczenia osób niemieszczących się w normach wyznaczanych przez nauki medyczne, ale też dominujący model społeczno- kulturowy. Odwoływanie się zatem do poglądów Komeńskiego stanowi nie tylko cenne źródło dla badaczy poszukujących genezy edukacji specjalnej, ale otwiera perspektywy pozwalające na interpretację sensu powszechnego nauczania, opartego na idei równych szans i sprawiedliwego traktowania (Wlazło, 2019, s. 45).

Integracja jako pojęcie pedagogiczne wywodzi się z idei powszechnej edukacji znanej od czasów Jana Amosa Komeńskiego, współcześnie wpisując się w filozoficzno-społeczne konteksty idei wolności i równości, stanowiąc istotny element polityki społecznej i edukacyjnej współczesnych społeczeństw.

W praktyce pedagogicznej inkluzja jawi się jako rozwinięcie pomysłu kształcenia integracyjnego, co prowadzi do niezamierzonego deprecjonowania samej integracji, nie tylko jako formy organizacyjnej nauczania, ale też idei wyjaśniającej zasady tworzenia i utrzymywania relacji pomiędzy zróżnicowanymi grupami osób na zasadach równości i sprawiedliwości (Szumski, 2010).

Celem edukacji inkluzyjnej jest stworzenie takiej placówki edukacyjnej, która mogłaby przyjąć i równie efektywnie kształcić oraz wychowywać wszystkie dzieci z danej społeczności lokalnej, bez względu na ich pochodzenie, rodzaj niepełnosprawności czy przeżywane przez ich rodziny kłopoty. Jak zauważa T. Zacharuk, edukacja inkluzyjna bardziej dotyczy nauczania skupionego na dziecku niż na programie nauczania. Podejście to opiera się na przekonaniu, że każde dziecko uczy się i rozwija indywidualnie, w różnym tempie i w związku z tym należy mu stworzyć takie warunki nauczania, które będą odpowiadały jego potrzebom, z uwzględnieniem dzieci z różnymi dysfunkcjami (Zacharuk, 2008, s. 86).

Ważne znaczenie dla podejmowanej w artykule problematyki mają zapisy zawarte w niektórych dokumentach międzynarodowej i krajowej ochrony praw i wolności człowieka. Artykuły 28 i 29 *Konwencji o Prawach Dziecka* mówią, że dziecko ma prawo do edukacji, a obowiązkiem państwa jest zapewnienie bezpłatnego, obowiązkowego nauczania na poziomie podstawowym, udostępnienie każdemu dziecku różnych form kształcenia na poziomie średnim oraz umożliwienie dostępu do wykształcenia na poziomie wyższym, w zależności od uzdolnień.

W przyjętej w Jomtien w 1990 roku *Światowej Deklaracji „Edukacji dla Wszystkich”*, czytamy m.in., że „Edukacja dla wszystkich oznacza w istocie edukację dla każdego, szczególnie dla najsłabszych i będących w największej potrzebie” (*Światowa Deklaracja „Edukacja dla Wszystkich”, 1990*).

Na mocy Rezolucji 48/96 z 20 grudnia 1993 roku Zgromadzenie ONZ przyjęło *Standardowe Zasady Wyrównywania Szans Osób Niepełnosprawnych*, których zasadniczym celem jest „zagwarantowanie niepełnosprawnym chłopcom, dziewczętom, kobietom i mężczyznom, jako członkom swoich społeczności, możliwości korzystania z tych samych praw i obowiązków przysługujących pozostałym obywatelom”. Wśród kluczowych obszarów uczestnictwa w życiu społecznym podkreślono szczególną rolę edukacji.

W Zasadzie 6 tegoż dokumentu czytamy m.in., że „Państwa powinny brać pod uwagę zasadę równych szans w zakresie edukacji podstawowej, średniej i wyższej, o charakterze integracyjnym, dla niepełnosprawnych dzieci, młodzieży i dorosłych. Państwa powinny zagwarantować, by kształcenie osób niepełnosprawnych stanowiło integralną część systemu oświaty” (Standardowe Zasady Wyrównywania Szans Osób Niepełnosprawnych, 1993).

Zapisane zostały m.in. takie prawa, jak:

- a) do skutecznej pomocy medycznej;
- b) do usług rehabilitacyjnych;
- c) do korzystania z pełnego zakresu służb wspierających;
- d) do dostępu do środowiska fizycznego oraz do informacji i środków komunikacji międzyludzkiej;
- e) do edukacji (o charakterze integracyjnym) na wszystkich szczeblach;
- f) do zatrudnienia na otwartym rynku pracy;
- g) do zabezpieczenia socjalnego;
- h) do integralności osobistej;
- i) do uczestnictwa w kulturze na równych prawach;
- j) do uprawiania sportu i rekreacji;
- k) do uczestnictwa w życiu religijnym;
- l) do takich uregulowań prawnych, które będą promować działania prowadzące do pełnego uczestnictwa i wyrównania szans osób niepełnosprawnych;
- ł) do posiadania reprezentantów na szczeblu krajowym, regionalnym i lokalnym.

Z kolei w *Deklaracji z Salamanki* (1994), dokumencie Światowej Konferencji dotyczącej Specjalnych Potrzeb Edukacyjnych „Dostęp i Jakość” zorganizowanej przez rząd Hiszpanii we współpracy z UNESCO (7-10 czerwca 1994 r.) potwierdzono prawo każdej osoby do nauki, niezależnie od indywidualnych różnic. W *Wytycznych dla działań w zakresie specjalnych potrzeb edukacyjnych* (dokumencie dołączonym do *Deklaracji*) stwierdzono, że

- 1) każda osoba niepełnosprawna ma prawo do wyrażania swoich życzeń odnośnie do kształcenia;
- 2) rodzice mają prawo do konsultacji w sprawie form nauczania najlepiej odpowiadającym potrzebom, warunkom i aspiracjom ich dzieci;
- 3) polityka oświatowa na każdym szczeblu, od krajowego do lokalnego, powinna stanowić, że każde dziecko niepełnosprawne powinno

- uczęszczać do pobliskiej szkoły, to jest tej szkoły, do której uczęszczałoby, gdyby było pełnosprawne;
- 4) dzieci i młodzież o specjalnych potrzebach edukacyjnych największe postępy w nauce i najlepsze zintegrowanie się ze społeczeństwem mogą osiągnąć w szkołach integracyjnych;
 - 5) kierowanie dzieci do szkół specjalnych powinno być zalecane jedynie w tych rzadkich przypadkach, w których wiadomo, że nauczanie w szkole powszechnej nie zaspokoi edukacyjnych i społecznych potrzeb tych dzieci (chodzi tu głównie o dzieci niesłyszące i głuchoniewidome);
 - 6) w ramach szkół integracyjnych dzieci ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi powinny otrzymać takie wsparcie, jakie jest niezbędne, aby zapewnić skuteczność ich kształcenia;
 - 7) dzieci o specjalnych potrzebach edukacyjnych powinny otrzymać dodatkową pomoc dydaktyczną w kontekście normalnego programu nauczania, a nie odrębny program;
 - 8) naczelną zasadą edukacji powinno być zapewnienie wszystkim dzieciom takiego samego poziomu wykształcenia, oferując dodatkową pomoc i wsparcie tym, które tego wymagają;
 - 9) za efekty edukacji dzieci ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi odpowiada cały personel szkoły (dyrektor, zespół nauczycielski, personel pomocniczy), a nie indywidualni nauczyciele;
 - 10) szkoły specjalne powinny być wykorzystane jako ośrodki pomocy dla szkół powszechnych, w których kształcone są dzieci niepełnosprawne.

W *Wytycznych w sprawie specjalnych potrzeb edukacyjnych* czytamy m.in., że szkoły powinny przyjmować **wszystkie dzieci** niezależnie od ich warunków fizycznych, intelektualnych, socjalnych, emocjonalnych, językowych czy innych. Dotyczy to dzieci upośledzonych i utalentowanych, dzieci ulicy i dzieci pracujących, dzieci ze społeczności koczowniczych czy odległych, dzieci z mniejszości językowych, etnicznych czy kulturowych oraz dzieci z innych regionów lub grup nierównych szans czy z marginesu (...) (*Deklaracja z Salamanki oraz wytyczne dla działań w zakresie specjalnych potrzeb edukacyjnych*, 1994).

Deklaracja z Salamanki oraz Wytyczne w sprawie specjalnych działań edukacyjnych zakładają konieczność działania na rzecz „szkół dla wszystkich”, które przyjmą każdego, będą szanować różnice, sprzyjać uczeniu

i reagować na indywidualne potrzeby uczniów. W tym roku mija 30 lat od przyjęcia *Deklaracji z Salamanki* w sprawie włączenia społecznego w edukacji. Od tego czasu kontynuowane są wysiłki na rzecz edukacji włączającej. Wzywa się rządy do wzmożenia wysiłków na rzecz włączenia w edukację grup zmarginalizowanych.

System szkolny powinien krzewić ideę różnorodności w edukacji i przechodzić zgodnie z postulatem *Deklaracji Madryckiej*:

od koncentrowania się na indywidualnych uszkodzeniach i zaburzeniach [osób z niepełnosprawnościami – R. M.] do usuwania barier, rewidowania norm społecznych, polityki i wzorców kulturowych oraz promowania wspierającego i dostępnego środowiska dla wszystkich osób (*Deklaracja Madrycka*, 2002).

W dokumencie tym zawarto też istotne zapisy pozwalające na inne postrzeganie osób niepełnosprawnych, a mianowicie zwrócono uwagę na to, że:

- 1) niepełnosprawność to kwestia praw człowieka;
- 2) osoby niepełnosprawne domagają się równych szans a nie litości;
- 3) bariery tkwiące w społeczeństwie prowadzą do dyskryminacji i społecznego wyłączenia;
- 4) osoby niepełnosprawne – niewidzialni obywatele;
- 5) osoby niepełnosprawne stanowią zróżnicowaną grupę ludzi;
- 6) brak dyskryminacji plus działania pozytywne zaowocują włączeniem społecznym.

Dokument ten zawiera wizję zmiany podejścia do osób niepełnosprawnych:

- a) OD traktowania tych osób jako przedmiotu charytatywnych działań DO postrzegania ich jako osób posiadających prawa;
- b) OD traktowania tych osób jako pacjentów DO postrzegania ich jako konsumentów i niezależnych obywateli;
- c) OD podejmowania przez profesjonalistów decyzji w imieniu tych osób DO podejmowania przez same osoby niezależnych decyzji i brania za nie odpowiedzialności;
- d) OD koncentrowania się na indywidualnych zaburzeniach DO usuwania barier, rewidowania norm społecznych oraz promowania wspierającego i dostępnego środowiska;

- e) OD odkreślenia tych osób jako jednostki zależne, nienadające się do pracy DO podkreślenia ich uzdolnień i tworzenia aktywnych form wspierania;
- f) OD tworzenia tylko dla nielicznych odpowiednich warunków ekonomicznych i społecznych DO kreowania przyjaznego, elastycznego świata dla wszystkich;
- g) OD niepotrzebnej segregacji w edukacji, zatrudnieniu i innych sferach życia DO integrowania tych osób w normalny nurt życia;
- h) OD ograniczenia polityki wobec osób niepełnosprawnych do kompetencji specjalnych ministerstw DO włączenia polityki wobec tych osób w całość zadań, za które odpowiedzialność ponosi cały rząd.

W dokumencie tym wymienia się m.in. środki realizacji nowej wizji niepełnosprawności, takie jak:

- 1) zmiany legislacyjne;
- 2) zmiana postaw;
- 3) służby i usługi promujące niezależne życie;
- 4) wspieranie rodzin;
- 5) włączenie niepełnosprawności w normalny nurt życia;
- 6) zatrudnienie;
- 7) media;
- 8) system szkolny (*Deklaracja Madrycka, 2002*).

Natomiast w *Konwencji Praw Osób Niepełnosprawnych (2006)*, pierwszym dokumencie skupiającym się wyłącznie na osobach niepełnosprawnych, przyznano im wyraźne prawa. Zwrócono m.in. uwagę na 4 priorytety, mające zapewnić równość tym osobom w społeczeństwie:

- 1) promocja praw osób niepełnosprawnych i poszanowanie ich godności;
- 2) możliwość swobodnego przemieszczania się w otoczeniu wolnym od barier;
- 3) wspieranie organizacji zrzeszających osoby niepełnosprawne;
- 4) włączenie tematyki niepełnosprawności do wszystkich kwestii związanych z rozwojem społecznym i gospodarczym państw.

W *Konwencji Praw Osób Niepełnosprawnych* uznano prawo osób niepełnosprawnych do edukacji bez jakiegokolwiek dyskryminacji, na zasadach równości na wszystkich etapach edukacyjnych oraz kształcenia ustawicznego.

Zadaniu temu może sprostać edukacja włączająca, która zakłada pełne przygotowanie szkolnictwa otwartego na przyjęcie dzieci, uczniów czy studentów z niepełnosprawnościami, która nie będzie reformą edukacji specjalnej, a restrukturyzacją głównego nurtu kształcenia. W związku z tym istnieje konieczność podjęcia odpowiednich działań i zatrudnienia nauczycieli, w tym nauczycieli z niepełnosprawnościami, posiadających kwalifikacje w zakresie języka migowego i/lub pisma Braille'a. Ponadto przygotowania nauczycieli do pracy na każdym etapie edukacyjnym, zapoznania ich z wiedzą na temat niepełnosprawności oraz wykorzystania odpowiednich wspomagających metod nauczania oraz alternatywnych sposobów, środków i formatów komunikacji, (*Konwencja Praw Osób Niepełnosprawnych*, 2006).

Model społeczny promowany m.in. przez wspomnianą Konwencję, a w nim edukacja włączająca i pełne współuczestnictwo osób z niepełnosprawnościami w życiu społecznym to pojęcia, które tworzą fundament nowoczesnego państwa dbającego na równi o wszystkich swoich obywateli. Innymi słowy państwa zakładającego duży stopień różnorodności społeczeństwa i organizującego jego życie w taki sposób, aby z góry przewidywać potrzeby różnych mniejszości, wśród których największą, zwykle ok. 10%, stanowią osoby z niepełnosprawnościami.

W *Deklaracji Lizbońskiej* z 17 września 2007 roku młodzi ludzie wypowiedzieli się na temat edukacji włączającej. W dokumencie tym czytamy m.in., że

Edukacja włączająca najlepiej sprawdza się, gdy mamy zapewnione odpowiednie warunki. Należy więc zapewnić nam odpowiednie wsparcie, materiały oraz wykwalifikowanych nauczycieli. Potrzebujemy nauczycieli zaangażowanych w swoją pracę. Takich, którzy dobrze znają i rozumieją nasze potrzeby, a także otwarcie z nami o nich rozmawiają. Powinni być także dobrze wykształceni i przez cały okres nauki w szkole wspólnie koordynować podejmowane działania (*Deklaracja Lizbońska*, 2007).

Zalecenia poszczególnych dokumentów stały się wytycznymi dla przyszłych działań władz poszczególnych państw w zakresie reformy systemów edukacji mających zapewnić wszystkim dzieciom i młodzieży równe prawa do nauki i rozwoju, bez względu na ich stan zdrowia, możliwości intelektualne. Polska jako państwo członkowskie UNESCO zobowiązała się do respektowania postanowień zawartych w *Deklaracji z Salamanki*, wyra-

zem czego były kolejne nowelizacje aktów wykonawczych *Ustawy o systemie oświaty*. Mają one zapewnić dzieciom i młodzieży w procesie edukacji prawo do uzyskania w szkole czy placówce oświatowej opieki i pomocy uwzględniającej indywidualne możliwości oraz specjalne potrzeby edukacyjne.

Istnienie idei edukacji włączającej w polskim szkolnictwie jest efektem ewolucji w zakresie myślenia i towarzyszących jej zmian społeczno-politycznych, jakie dokonywały się na przestrzeni wielu lat. Początkowe powszechne podejście medyczne, lokujące ograniczenia w jednostce i wyłączające ją z głównego nurtu społecznego z czasem zaczęto zastępować modelem społecznym, który za ograniczenia winił bariery tkwiące w środowisku zewnętrznym. Aktualnie w ramach tzw. modelu interakcyjnego uwzględnia się zarówno możliwości indywidualne ucznia, jak i warunki kształcenia.

W Polsce funkcjonuje model „wielu ścieżek edukacyjnych”, co oznacza, że w ramach szkolnictwa oferowane są rozwiązania umożliwiające korzystanie z kształcenia ogólnodostępnego, integracyjnego oraz specjalnego.

Warunki kształcenia, jakie powinna zapewnić szkoła, przedszkole, a także inne placówki edukacyjne na różnych etapach edukacji zawarto w *Ustawie z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty* oraz *Ustawie z dnia 14 grudnia 2016 r. – Prawo oświatowe* oraz wynikających z nich rozporządzeniach. W świetle obecnych regulacji prawa oświatowego do zadań publicznych przedszkoli, szkół i placówek należy rozpoznawanie potrzeb rozwojowych i edukacyjnych uczniów w ramach prac zespołów specjalnie powoływanych w tym celu przez dyrektora placówki edukacyjnej oraz ustalenie form, sposobów, okresu i wymiaru udzielania pomocy. Tym samym szkoła i przedszkole, we współpracy z innymi placówkami (m.in. poradnią psychologiczno-pedagogiczną, placówką doskonalenia nauczycieli), jednostką samorządu terytorialnego, czyli organem prowadzącym szkołę, i rodzicami, są zobowiązane do stworzenia warunków kształcenia dostosowanych do potrzeb rozwojowych i edukacyjnych ucznia wynikających m.in. z niepełnosprawności, niedostosowania społecznego bądź zagrożenia nim, zaburzeń zachowania lub emocji, ze szczególnych uzdolnień, ze specyficznych trudności w uczeniu się, z deficytów kompetencji i zaburzeń komunikacji językowej, z przewlekłej choroby, z sytuacji kryzysowych lub traumatycznych, z niepowodzeń edukacyjnych, z zaniedbań środowiskowych związanych z sytuacją bytową ucznia i jego rodziny, sposobem spędzania czasu

wolnego i kontaktami środowiskowymi, z trudności adaptacyjnych związanych z różnicami kulturowymi lub ze zmianą środowiska edukacyjnego, w tym związanych z wcześniejszym kształceniem za granicą.

Także rodzicom uczniów i nauczycielom w przedszkolu, szkole czy placówce udzielana jest pomoc psychologiczno-pedagogiczna w formie porad, konsultacji, warsztatów i szkoleń (Rozporządzenie MEN z dnia 9 sierpnia 2017 r. w sprawie zasad organizacji udzielania pomocy psychologiczno-pedagogicznej w publicznych przedszkolach, szkołach i placówkach (Dz.U. z 2023 r., poz.1798))

W 2019 roku przyjęto *Ustawę o zapewnianiu dostępności osobom ze szczególnymi potrzebami*. W świetle jej zapisów, człowiek ze szczególnymi potrzebami to osoba

która ze względu na swoje cechy zewnętrzne lub wewnętrzne albo ze względu na okoliczności, w których się znajduje, musi podjąć dodatkowe działania lub zastosować dodatkowe środki w celu przezwyciężenia bariery, aby uczestniczyć w różnych sferach życia na zasadzie równości z innymi osobami.

W dokumencie tym określano środki służące zapewnieniu każdej osobie ze szczególnymi potrzebami prawa do dostępności w obszarze architektonicznym, informacyjno-komunikacyjnym czy cyfrowym.

Nie ma jednak wątpliwości, że realizacja praw przynależnych osobom z niepełnosprawnościami pozostawia wiele do życzenia. Nadal ta grupa osób nie ma takich samych szans i możliwości, jak osoby całkowicie zdrowe. Wpływ na taki stan ma zarówno większa bądź też mniejsza dysfunkcyjność tych osób i niedostosowanie do niej środowiska zewnętrznego, ale też nadal widoczne braki w świadomości społecznej wielu osób.

Stworzone uregulowania prawne poświęcone osobom z niepełnosprawnościami wypracowane w systemie uniwersalnym ONZ, ale też regionalnym ochrony praw i wolności człowieka Rady Europy i Unii Europejskiej są bardzo ważne, gdyż jest to jedna z dróg zbudowania przestrzeni, w której godność podlega ochronie, a każda osoba z niepełnosprawnościami może znaleźć potrzebną pomoc, aby móc w pełni korzystać z tych podstawowych praw. Prawa przysługują każdemu człowiekowi, wszyscy jesteśmy równi wobec prawa, ponieważ wszyscy, bez względu na nasze różnice żyjemy obok siebie i współdzielimy ten sam świat i ten sam los. Zapewne bylibyśmy o wiele bardziej ubożsi w wiedzę o prawie do nauki, gdyby nie Jan Amos Komeński i jego olbrzymi wkład w rozwój powszechnej edukacji, zwrócenie

uwagi na potrzebę włączenia do procesu edukacyjnego osób z różnego rodzaju deficytami i dysfunkcjami. Wiele koncepcji Jana Amosa Komeńskiego daleko wykraczało poza wiek XVII, stąd też jego sława była i jest większa po śmierci niż za życia.

Reasumując, celem edukacji włączającej jest wsparcie i budowanie rozwoju każdego dziecka, biorąc pod uwagę wszystkie aspekty rozwoju dziecka, tj. emocjonalny, intelektualny, twórczy, społeczny i fizyczny, pomagając dziecku osiągnąć pełnię swoich możliwości. Zakłada to m.in. przygotowanie i nabycie potrzebnych kompetencji przez nauczycieli, organizację pracy i założenie planu działań podejmowanych w stosunku do ucznia.

Bibliografia

- Bieńkowski, T., (2000). *Jan Amos Komeński o nauczaniu i wychowaniu*, Wydawnictwo: Typografia Pułtusk.
- Deklaracja Lizbońska*, https://www.european-agency.org/sites/default/files/lisbon-declaration-young-people2019s-views-on-inclusive-education_declaration_pl.pdf (dostęp 26.04.2024).
- Deklaracja Madrycka*, https://www.tus.org.pl/uploads/dokumenty/22kroki/13_deklaracja_madrycka.pdf (dostęp: 24.04.2024).
- Deklaracja z Salamanki*, <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000098427> (dostęp: 15.04.2024).
- Firkowska-Mankiewicz, A., (2008). *Edukacja – narzędziem przeciw wykluczeniu społecznemu*, w: L. Frąckiewicz (red.), *Przeciw wykluczeniu społecznemu osób niepełnosprawnych*, Warszawa: IPSS.
- Grochowski, L., (1990). *Początki nauczania dzieci upośledzonych i zorganizowanej opieki nad moralnie zaniedbanymi*, w: S. Mauersberg (red.), *Dzieje szkolnictwa i pedagogiki specjalnej*, Warszawa: PWN.
- Komeński, J.A., (1956). *Wielka dydaktyka*, przekł. K. Remerowa, Wrocław: Ossolineum.
- Komeński, J.A., (1973). *Pampaedia*, przekł. K. Ramerowa, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Ossolineum.
- Konwencja Praw Osób Niepełnosprawnych*, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu20120001169> (dostęp: 20.04.2024).
- Lipkowski, O., (1981). *Pedagogika specjalna. Zarys*, Warszawa: PWN.
- Maritain, J., (1993). *Człowiek i państwo*, Kraków: Znak.
- Matysiuk, R., (2017). *Prawo do nauki w ujęciu Jana Amosa Komeńskiego*, *Siedleckie Zeszyty Pedagogiczne*, seria *Pedagogika*, IV, 127-139.
- Piechowiak, M., (1999). *Filozofia praw człowieka. Prawa człowieka w świetle ich międzynarodowej ochrony*, Lublin: KUL.
- Przybysz, P., *Prawa człowieka a prawa niepełnosprawnych*, http://www.idn.org.pl/sonnszz/prawa_niepelnosprawn1.htm (dostęp: 3.04.2020).

- Rozporządzenie MEN z dnia 9 sierpnia 2017 r. w sprawie zasad organizacji udzielania pomocy psychologiczno-pedagogicznej w publicznych przedszkolach, szkołach i placówkach (Dz.U. z 2023 r., poz.1798).
- Standardowe zasady wyrównywania szans osób niepełnosprawnych*, https://www.tus.org.pl/uploads/dokumenty/standardowe_zasady_wyrownywania_szans_osob_niepelnosprawnych.pdf (dostęp: 24.04.2024).
- Suchodolski, B., (1956). Wstęp, w: J.A. Komeński, Wielka dydaktyka, Wrocław: PAN.
- Szumski, G., (2010). Wokół edukacji włączającej. Efekty kształcenia uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim w klasach specjalnych, integracyjnych i ogólnodostępnych, Warszawa: Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej.
- Światowa Deklaracja „Edukacja dla Wszystkich” <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000127583> (dostęp: 1.03.2024).
- Ustawa z dnia 14 grudnia 2016 r., Prawo oświatowe <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20170000059/T/D20170059L.pdf> (dostęp: 24.04.2024).
- Ustawa z dnia 19 lipca 2019 r. o zapewnianiu dostępności osobom ze szczególnymi potrzebami (Dz.U. z 2022 r., poz. 2240).
- Ustawa z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty, <https://www.prawo.vulcan.edu.pl/przegdok.asp?qdatprz=akt&qplikid=1> (dostęp: 24.04.2024).
- Wapiennik, E., Piotrowicz, R., (2003). Osoby niepełnosprawne w Unii Europejskiej, Warszawa: Wyd. UKIE, Stowarzyszenie Przyjaciół Integracji.
- Wlazło, M., (2019). Integracja jako cel inkluzji. Pedagogiczne korzenie i aspekty spójności społecznej, *Kultura i Edukacja* 1(123), 45.
- Zacharuk, T., (2008). *Wprowadzenie do edukacji inkluzyjnej*, Siedlce: UPH.